

Pouňoroví na počátku posrpnového exilu

MICHAL PŘIBÁŇ

Shoda historických okolností přehledně rozdělila čtyřicet let komunistické vlády do dvou prakticky stejně dlouhých etap. Vítězný únor, *příjezd tanků*, jemuž se eufemisticky říkalo *vstup vojsk*, i listopadový převrat jsou zřejmě vůbec nejpodstatnější mezníky našich poválečných dějin. Vítězný únor a vstup vojsk se také postaraly o dvě nejsilnější emigrační vlny, takže se z pojmů „pouňorový exulant“ a „posrpnový exulant“ nakonec staly srozumitelné a běžně užívané termíny. Neil Donby, vypravěč ve Škvoreckého detektivce *Návrat poručíka Borůvky*, si je vysvětluje takto: „Domnívám se, že to má něco společného s vystěhovaleckou politikou: československá vláda asi povoluje vystěhování pouze ve dvou termínech ročně, v únoru a v srpnu. To ovšem není ještě všechno: posrpnoví se dále dělí na komunisty a nekomunisty, kdežto pouňoroví jsou všichni antikomunisti a panuje mezi nimi názor, že posrpnoví nekomunisti jsou ve skutečnosti kryptokomunisti. Zdá se tedy vše nasvědčovat tomu, že únorový termín je vyhrazen pro antikomunisty, snad proto, že je k emigraci do Kanady nejnevhodnější: přijedou přímo do nejkřutší severské zimy. Na ne-, krypto- a komunisty čeká naproti tomu koncem srpna příjemné indiánské léto. Je to zřejmě diskriminace, kanadská vláda s tím však stěžít může něco dělat.“¹

Jakkoli nám historická zkušenost neumožňuje přijmout tento výklad, všichni víme, že mezi pouňorovými a posrpnovými byly četné rozdíly. Podmínky, které v Evropě a ve světě vládly bezprostředně po válce, byly samozřejmě mnohem méně příznivé než podmínky konce šedesátých let, a to jak co se týče prvních kroků v nové zemi, tak co se týče možného budování nové existence. To mělo samozřejmě tehdy vliv i na literaturu, resp. na literární život: literární život pouňorové české komunity ve svobodném světě se rozbíhal déle, pomaleji a myslím, že i bolestněji. V prvních pěti letech po únoru byla ústředním problémem politika: iluze o tom, že komunistický režim bude jen krátkou epizodou, vedla k čilému politickému životu, jehož ne nepodstatným motivem byly

¹ J. Škvorecký: *Návrat poručíka Borůvky*. Sixty-Eight Publishers, Toronto 1981, s. 19–20.

úvahy o politickém uspořádání Československa bezprostředně po Gottwaldově pádu. Stranická diferenciacie exilu pomalu usíná až kolem roku 1956, kdy vojenská likvidace maďarského pokusu přesvědčila všechny, že exil je na dlouho, ne-li navždy. Aktivní literární život v exilu, charakterizovaný knižními edicemi, kulturními časopisy, literárními soutěžemi, které alespoň zpočátku motivovaly vznik nových textů, to vše se rozbíhá kolem roku 1953 a graduje rovněž kolem roku 1956. Maďarské události nebyly inspirativní ani pro autory a organizátory literárního dění. Literární život našeho poúnorového exilu sice v roce 1956 nezaniká, ale nemohu se zbavit dojmu, že začíná nenápadně stagnovat. V šedesátých letech jej oživuje vývoj doma: exilové časopisy přinášejí pozitivní recenze doma vydávaných titulů, publicisté obezřetně, ale zjevně s opatrným nadšením sledují vznik malých divadel, publikační návrat po *Zbabělcích* zapovězeného Josefa Škvoreckého, krátkou existenci *Tváře* a vůbec veškerý pohyb, který jako by směřoval ke kulturní a společenské emancipaci. Citáty z domácího tisku v exilových časopisech již nedokládají stupiditu bolševického uvažování, nýbrž především odvahu domácích umělců a publicistů krůček po krůčku prosazovat hodnoty, které svobodný svět považoval za samozřejmé.

Drobný citovaný žertík Josefa Škvoreckého o nekomunistech, kryptokomunistech a komunistech postihuje jistý reálný rozpor mezi poúnorovými a posrpnovými: Pavel Tigrid ostatně kdysi připravil k vydání v nakladatelství *Index* sborník příspěvků ze setkání představitelů obou exilů, které se uskutečnilo ve Frankenu roku 1978, pod trefným názvem *Únor 1948 očima vítězů a poražených*.² Hluboko do devadesátých let přežil odpor podstatné části poúnorového exilu vůči Jiřímu Pelikánovi, symbolu energického mládí ztotožňujícího se se zvůli konce čtyřicátých let: po dvaceti letech jako by on a někdejší poúnoroví uprchlíci měli mít společné zájmy – to asi nebylo myslitelné. Státní bezpečnost nicméně uměla odporu poúnorového exilu vůči Pelikánovi skvěle využívat při vyrábění různých pseudoexilových tiskovin (časopisy *Nový proud* a *Svědomí*).³

² P. Tigrid (usp.): *Únor očima vítězů a poražených o třicet let později*. Index, Köln a. R. 1979.

³ *Nový proud* „vydávalo“ Ministerstvo vnitra ČSSR zřejmě od roku 1977, předstírajíc, že jde o autentický exilový časopis. Ohlas ve skutečném exilovém tisku sice pravého vydavatele odhalil velmi záhy, přesto však StB zřejmě považovala svůj časopis za natolik účinnou zbraň, že v jeho vydávání pokračovala nejméně do roku 1986. – *Svědomí* vyšlo celkem pětkrát v letech 1985 a 1988 jako pokus diskreditovat exulanty s komunistickou minulostí. Současně však vydavatelům šlo o diskreditaci Jiřího V. Kotase, vydavatele listu *Československá cesta*. Kotas svou naivitou vyvolával od počátku zřejmě neoprávněné podezření, že je nešikovným agentem StB, vysazeným do exilového prostředí. StB vydávala časopis *Svědomí* s označením „příloha Československé cesty“ a prakticky tak svému listu zajistila úspěch. Čtenáři, kteří *Svědomí* chápali jako estébácký podvrh, se tím více utvrdili v názoru, že k StB patří i Kotas...

Ve svém příspěvku se však nechci zabývat těmito publicisticky již poněkud zprofanovanými problémy. Zajímá mě situace pouňorového kulturního exilu v počátečních obdobích posrpnového, resp. zejména ty jeho stránky a projekty, které sice často neměly dlouhého trvání, které se sice do dějin exilové literatury a žurnalistiky nezapsaly takřikajíc nesmazatelně, ale které právě proto považují za správně alespoň připomenout. Jinak řečeno: zajímá mě to, co tvořilo podstatnou součást kulturního života našeho exilu v období pouňorovém a co se potom třeba jen nenápadně projevilo i v období posrpnovém. Pomímím hodnoty, které přečkaly komunismus a o kterých proto docela dost víme (časopis *Svědectví*, edice a časopisy Křesťanské akademie, veškerá činnost Společnosti pro vědy a umění atd. a jako specifický problém i vývoj ve Svobodné Evropě). Pomímím i jakousi renesancí politického stranictví pouňorového exilu, jejímž impulzem bylo prudké rozšíření potenciální „členské základny“.

Mnohé výrazné osobnosti pouňorového exilu už období posrpnové zaznamenat či poznamenat nemohly. Zřejmě nejvýznamnější organizátor literárního života padesátých let, básník, prozaik, překladatel a nakladatel Robert Vlach se nedožil ani pražského jara (zemřel 1966), na počátku sedmdesátých let zemřeli Ladislav Radimský, Egon Hostovský či Jan Čep. Přesto si troufám tvrdit, že na rozdíl od maďarské tragédie z roku 1956 znamenaly události osmašedesátého roku a jejich důsledky pro pouňorový exil v jistém smyslu (a možná poněkud paradoxně) novou inspiraci.

Jakýmsi „předjezdcem“ tohoto trendu se stal česko-kanadský publicista Mirko Janeček, který se na konci šedesátých let rozhodl vydávat bulletin speciálně zaměřený na pomoc novým exulantům. Jeho původní poslání mělo být tedy ryze informativní, vydavatel neměl jiný cíl než ušetřit nově přichozím čas, námahu a snad i peníze. Tomu také odpovídal název listu *Hlas nových*. Pozoruhodné ovšem je, že první číslo vyšlo již 1. května 1967 v nákladu 200 kusů. Netřeba vysvětlovat, proč téměř do roka a do dne náklad vyrostl desetinásobně. Jakmile se první posrpnový nápor nových exulantů uklidnil, změnil vydavatel název i poslání časopisu, který dodnes vychází jako *Kanadské listy* a který především poskytuje velmi podrobné zpravodajství o dění v českých komunitách zvláště v Kanadě a severní Americe.

Fakt, že Janeček novou emigrační vlnu jako by předvídal, nebyl ale v roce 1967 tak překvapivý. Různé dílčí události toho roku, tedy například IV. sjezd Svazu spisovatelů, studentská revolta známá heslem „Chceme světlo!“ či vystěhování Ladislava Mňačka poutaly k sobě pozornost okolního světa, ale i obavy exulantů. Ze všech těchto jednotlivých akcí totiž prodemokratické síly vycházely vlastně poraženy. Zásah okupačních vojsk tehdy ještě nebylo možné předvídat, ale to jen kvůli zdání, že si se situací tvrdě poradí domácí komunisté.

Charakteristický cit pro situaci projevil také vydavatel *Svědectví* Pavel Tigrid. Dobře si byl vědom role, jakou jeho časopis hraje v komunistické propagandě (ostatně právě v roce 1967 byl Tigrid za svoji činnost v nepřítomnosti odsouzen), a od ledna 1968 vydávání *Svědectví* přerušil. Činil tak se zjevným úmyslem nedávat nikomu v Československu do ruky argument o iniciativní roli ideologických diverzantů v záležitostech jara 1968. Takže zatímco dvojčíslo 32–33 teprve bilancuje domácí události druhého pololetí roku 1967, následující trojčíslo 34–36 už zachycuje první kroky plíživé normalizace (abych užil příslušné terminologie).

I přesto byl exil o aktuálním politickém, kulturním a společenském dění roku 1968 informován relativně zevrubně. Pominu-li náhle docela četné osobní i institucionální kontakty prostupující železnou oponu, potom podrobné a přesné informace politického charakteru přinášely zejména zdroje Svobodné Evropy. O vývoji v kultuře informoval čtenáře čtvrtletníku *Proměny* velmi detailně a věcně Antonín Kratochvil již od roku 1967 (jeho zprvu pravidelná, později příležitostná zpravodajská rubrika vydržela v *Proměnách* až do konce sedmdesátých let).

Právě s Kratochvilovým jménem je spojen pokus o vzkříšení toho zřejmě nejvýznamnějšího, co český kulturní exil v padesátých letech vytvořil, totiž tzv. České kulturní rady v zahraničí a její knižní edice *Sklizeň svobodné tvorby*. Česká kulturní rada vznikla původně v roce 1953 z iniciativy Roberta Vlacha, konzultované ovšem s mnoha dalšími osobnostmi. Na běžné poměry to byla organizace víceméně fiktivní, neboť název byl především reprezentativním označením Vlachových sice soukromých, zato však širokých a významných kulturních aktivit. Útlum její činnosti způsobil Vlachův rozchod s nejbližším spolupracovníkem, jmenovcem Antonínem Vlachem, k němuž došlo v roce 1958. Jen některé své další plány Robert Vlach realizoval ve spolupráci s Křesťanskou akademií, a činil tak až do své náhlé smrti v lednu 1966. Právě na tuto spolupráci chtěl – soudě podle prohlášení v tisku⁴ – navázat Antonín Kratochvil, když v roce 1969 oznámil, že jako nový sekretář rady obnovuje její vydavatelskou činnost, tedy edici *Sklizeň svobodné tvorby*. Ta se tak mohla stát – vedle přece jen specificky zaměřené Křesťanské akademie – v té době jedinou beletristickou edicí českého exilu. Během tří let zde vyšlo pět svazků, v roce 1975 potom ještě jeden, definitivně poslední. Nakladatelskou iniciativu již přebíral exil posrpnový, zvláště Zdena Salivarová v Torontu a Adolf Müller v Kolíně nad Rýnem.

⁴ A. Kratochvil: „Česká kulturní rada v zahraničí obnovuje vydavatelskou činnost“, *Proměny* 6, č. 2, 1969, s. 79–80.

Významnou postavou exilového literárního života prvního i druhého dvacetiletí byl též publicista a prozaik Jaroslav Strnad. Zprvu korektor a potom redaktor Svobodné Evropy musel v důsledku vážné nemoci odejít v roce 1970 do invalidního důchodu, zůstat nečinný však zřejmě neuměl, takže se stal v roce 1973 nejmenovaným, přesto však zřetelně hlavním redaktorem právě vznikajícího curyšského nakladatelství *Konfrontace*. Tento podnik byl příkladem dokonalého personálního propojení exilu pouňorového (Strnad) a posrpnového (majitel nakladatelství Antonín Petr Pašek). *Konfrontace* bohužel zkrachovala o několik let dříve než komunismus, takže mezi exilovými nakladatelstvími patří k těm nejvíc opomíjeným. Zčásti je to pochopitelné, neboť na rozdíl od *Indexu*, *Sixty-Eight Publishers*, *Rozmluv* či *Poezie mimo domov* nedokázala vytvořit charakteristický a koncepční ediční program. Špatný odhad čtenářského zájmu navíc nakladateli od počátku působil ekonomické problémy, jejichž důsledky neodvrátila ani Paškova sázka na zpočátku čtenářsky atraktivního Vladimíra Škutinu, jenž po svém příchodu do exilu připravil Jaroslava Strnada o Paškovu důvěru a ediční plán nakladatelství výrazně poznamenal vlastními texty.

Jaroslav Strnad se tak mohl zcela věnovat jinému svému dítku, dnes sice historiky rovněž opomíjenému, ale tentokrát jsem přesvědčen, že nezaslouženě. Jde o časopis s nepříliš vášnivým jménem *Zpravodaj*, jehož vznik je spojen se srpnem 1968 a se švýcarskou imigrační politikou. *Zpravodaj* – podobně jako zmíněný *Hlas nových* – vznikl na podporu nově přichozím uprchlíkům, které teoreticky i prakticky připravoval na splnění podmínek pro získání azylu, nejkuli přímo švýcarského občanství. Pod Strnadovým vedením se však od roku 1974 proměnil v pozoruhodný kulturně-společenský měsíčník, na jehož stránkách je uloženo mnoho jinde nepublikovaných textů exilové literatury a který bude mít pro budoucí badatele v oblasti dějin zahraničních Čechů mimořádný význam informační a dokumentární.

Hovoříme-li o novinách a časopisech, které spojují pouňorový a posrpnový exil (byť se nejedná o časopisy primárně literární, žádný z nich literaturu pochopitelně neignoroval), musíme připomenout některé další. Už od padesátých let vycházelo v Mnichově *České slovo*, které se v letech sedmdesátých postupně otvíralo autorům posrpnového exilu, nikoli ovšem těm, jejichž jména byla v minulosti nezpochybnitelně spojena s komunistickou mocí.

V tomto směru ještě zdrženlivější byl zprvu měsíčník *Národní politika*, který v roce 1969 založil Miloš Svoboda. Svoboda byl v té době snad nejzkušenější exilový vydavatel: datem svého odchodu do exilu dokonce nepatří ani mezi posrpnové, ani mezi pouňorové, nýbrž mezi předúnorové exulanty. Jeho první pokus o exilový časopis, měsíčník *Integral*, vycházel již od května 1947 do ja-

ra 1950. Národní politiku založil na jaře 1969 „v přesvědčení, že současná situace vyžaduje širší myšlenkovou a nejen národní základnu“.⁵ List má podle vydavatele „sloužit všem demokratům, jedno jakého jazyka neb víry“. Svobodova politická orientace byla nicméně konzervativní, pravicová, podobně jako orientace nejbližších spolupracovníků (např. Jaroslava Dreslera, který převzal redakci listu v lednu 1986 po Svobodově smrti), což se samozřejmě v politickém obsahu listu projevovalo.

V jednom z prvních čísel *Národní politiky* publikoval Ladislav Radimský článek *Vánoční pozdrav všem exulantům*, v němž přivítal nové uprchlíky a současně se pokusil o dvacetiletou bilanci aktivit exulantů poúnorových. Mimo jiné v něm píše: „Vy, noví exulanti, máte jistě plné právo si zakládat své vlastní spolky a noviny, máte však také povinnost pracovat s existujícími a vnést do nich své zkušenosti a nové nadšení.“⁶ V podstatě tak vystihl možnost integrace poúnorového a posrpnového exilu. Částečně byla možná a žádaná, částečně nikoli. Některé listy a spolky se nově přichozím otevíraly ochotně (*Svědectví*), jiné méně. Rozpory však nikdy nebyly absolutní, ostatně ani nemohly být. Dlouhodobě vycházejícím časopisům, jako např. *Proměňám*, umožnilo přežít jen plynulé generační střídání. Integrace obou exilů však byla možná i opačným směrem, totiž snahou posrpnových vydavatelů nabídnout publikační prostor představitelům poúnorového exilu (částečně se to podařilo vydavatelům měsíčníku *Text*, který vycházel v Mnichově v letech 1969–1972 a který se formátem, grafikou i obsahem zjevně snažil navázat na domácí *Literární listy* a *Listy* konce šedesátých let).

Svéráznou a významnou osobností poúnorového exilu byl vydavatel časopisu *Sklizeň* Antonín Vlach. *Sklizeň* vycházela v letech 1953–1969 a byla skutečně specializovaným literárním časopisem. Od poloviny šedesátých let vycházela však již jen nepravidelně, neboť vydavatel se věnoval jiné činnosti. Od roku 1965 překládal do češtiny články z německého tisku pro polooficiální měsíčník *Přehled tisku*. Tento list vydával v Hamburku Friedrich Reinecke a jeho snahou bylo vytvářet podmínky pro postupné překonávání železné opony šířením informací nepolitického charakteru. S touto koncepcí list vycházel kupodivu až do roku 1972, kdy se vydavatel definitivně smířil s marností svého počínání. Svou práci pro tento časopis Vlach zřejmě považoval za smysluplnější než dosavadní vydávání literárního časopisu, určeného pouze exilu a navíc pomalu zjevně ztrácejícího dech v konkurenci jiných.

⁵ „Vážený krajanе, milý čtenáři!“ Cyklostylový dopis, rozesílaný zřejmě společně s prvním číslem *Národní politiky*, je datován 16. 3. 1969. Knihovna Libri Prohibiti, Praha, fond Národní politika.

⁶ L. Radimský: „Vánoční pozdrav novým exulantům“, *Národní politika* 1, č. 10, 1969, s. 1 a 2.

Přednesený příspěvek samozřejmě není analytickou studií. Máte-li pocit, že šlo spíše o jednotlivá jména a jednotlivé údaje, je to především proto, že projekty, o nichž jsem hovořil, byly většinou opravdu individuální a až na výjimky relativně krátkodobé. Souvislost mezi nimi vytvářely především okolnosti a obecná situace, kterou museli všichni exulanti – nehledě na politickou orientaci a osobní vztahy – tak či onak sdílet. Hovoříme-li o literárním životě exilu v sedmdesátých a osmdesátých letech, obvykle si nejprve vybavíme nakladatelství manželů Škvoreckých, *Index* či *Rozmluvy*, časopisy *Obrys*, *Západ*, *Reportér*, *Listy*, *Rozmluvy*, a jen jako čestné výjimky již od padesátých, resp. šedesátých let vycházející *Svědectví* či *Studie*. Proto jsem se pokusil připomenout aktivity exulantů často o generaci starších, aktivity třeba méně výrazné, přesto rozhodně ne hodné zapomnění.